

OTİZMLİ ÇOCUĞU OLAN AİLELERİN SOSYAL DİŞLANMASINI ÖNLEYİCİ- BİR SOSYAL İÇERME ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Rahile GÜRAN¹

ÖZET

Sosyal dışlanma; çocuklar, yaşlılar, engelliler, göçmenler, hükümlüler gibi dezavantajlı grup olarak nitelendirilen bireylerin toplumdaki soyutlanmasıdır. Sosyal içerme, dezavantajlı grupların toplumsal hayata katılmalarını anlatan bir kavramdır. Çalışmanın amacı, otizmlili çocuğı olan ebeveynlerin bir topluluğun parçası olduklarında, hissettiklerini anlamaktır. Nitel veri toplama tekniğı ele alınan araştırmada, yapılandırılmış görüşme tekniğı kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak, yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmaya, sosyal içerme örneğı olarak İZOT İzmir Otizm Orkestrası ve Korosu'ndaki katılımcıların aileleri katılmıştır. Örnekleme 22 kadın (%88) ve 3'ü erkek (%12) toplam 25 kişiden oluşmaktadır. Her aileden tek ebeveynle görüşülmüş olup, çocuğı koro çalışmalarına getiren ebeveynle görüşülmeye dikkat edilmiştir. Araştırma sonucunda, bir topluluğun parçası olmanın otizmlili ailelerin sosyal dışlanmalarını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Engellilik, Aile, Otizm, Sosyal Dışlanma, Sosyal İçerme.

THE EXAMPLE OF SOCIAL INCLUSION WHICH PREVENTS THE SOCIAL EXCLUSION OF FAMILIES WITH AUSTISTIC CHILDREN

ABSTRACT

Social inclusion is a concept that describes the participation of disadvantaged groups in social life. The aim of this study is to understand the changes in social exclusion when families of children with autism are part of a community. Qualitative data collection and structured interview techniques were used in this study. A structured interview form developed by the researchers was used as a data collection tool. As an example of social inclusion, families of individuals with autism in IZOT İzmir Autism Orchestra and Chorus participated

¹ İzmir Kavram Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İnsan Kaynakları Yönetimi Programı, E-mail: rahile.guran@kavram.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-9130-3482>

in the study. The sample consists of 22 women (88%) and 3 men (12%) in total 25 people. Interviews were made with one parent from each family, and attention was paid to interviewing the parent who brought the child to choral work. As a result of the research, it was concluded that being part of a community reduces the social exclusion of families with autism.

Keywords: *Disability, Family, Autism, Social Exclusion, Social Inclusion.*

1. GİRİŞ

Birleşmiş Milletlere göre engelli kavramı, “diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir” olarak tanımlanmıştır (BM, 2008: 1135). WHO - Dünya Sağlık Örgütü’ne göre ise;_Engellilik, şemsiye bir terimdir. Vücut işlevinde veya yapısında meydana gelen bir bozukluk, aktivite sınırlaması, bir bireyin bir görevi veya aktiviteleri yerine getirmesinde karşılaşılan bir zorluk ve bir bireyin yaşam koşullarına katılımıyla yaşanan katılım kısıtlaması problemi (WHO, 2018: 24).

Engellilerde, sosyalleşme açısından en düşük gruplardan biri olan otizm ise ilk kez Amerikalı psikiyatrist Leo Kanner tarafından 1943 yılında, 11 çocukta gördüğü benzer özellikleri belirterek otizme, "Erken Çocukluk Otizmi" (Early infantile Autism) demesiyle başlamıştır. Aynı dönemlerde, Avusturyalı psikiyatrist Hans Asperger de bir grup çocukta gördüğü bazı davranışları tanımlamış ve bu davranışları "Otistik Psikopati" olarak adlandırmıştır. Asperger, tanımlamayı savaş yıllarında ve Almanca yazdığı için o dönemde uluslararası alanda fazla tanınmamıştır. Fakat daha sonraları, Kanner ile Asperger'in aynı zihinsel durumu anlattıkları anlaşılmıştır. (Özbey, 2005: 36; Bıçak, 2009: 114). Kanner'a göre otizmliler, tekrar eden davranışlar gösteren, şahıs zamirlerini ayıramayan, dil gelişimi gecikmiş, hafızaları çok iyi, kendi düzenlerinden çıkmak istemeyen, sosyal yönü zayıf olan çocuklardır (Kanner, 1943: 217). Otizm; çocukların genellikle ilk 3 yaşında fark edilen, geç konuşma, içe kapanık bir hal, değişikliklere normalden fazla tepki, özellikle soyut kavramları öğrenmede güçlük, zaman kavramını öğrenememe, konuşmaları algılamada güçlük ya da algılayamama ve çevre ilişkilerinin sınırlı olması gibi işaretleri olan gelişimsel bozukluktur (Özbey, 2005: 265).

Otizm için yaygınlık tahminleri son kırk yılda istikrarlı bir artış göstermiştir. 1978'de klasik otizm için fikir birliği tahmini 10000'de 4'tür; Hastalıkları Kontrol Etme ve Önleme Merkezi (Centers for Disease

Control Prevention)'nin 2018 verilerine göre günümüzde otizm görölme sıklığı ise her 59 çocukta 1'dir (Baron-Cohen, 2009: 500; <http://www.tohumotizm.org.tr/>). Türkiye'de ise Mart 2020'de yayınlanan, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Engelliler Komisyonu Raporu'na göre 2019 tarihi itibarıyla 34589 otizmlı birey olduğu bildirilmiştir (TBMM Engelliler Komisyonu Raporu, 2020: 117). Mevcut teşhis hizmetlerinde artış, profesyoneller ve ebeveynler arasında artan farkındalık, otizmin bir dizi başka koşulla birlikte var olabileceğini kabul etmek ve tanı kriterlerinin genişletilmesi gibi sebeplerle otizmi tespit etme farklılığı günden güne artmaktadır.

Otizm, bireylerin toplumun bağımsız bir üyesi olmasını engelleyebilen ciddi bir gelişimsel bozukluktur. Fakat otizmlı her çocuk, dünyayı yorumlaması açısından benzersizdir. Duyusal-motor ve işitsel uyum ve uygulamalı davranış analizi gibi bazı terapiler, otizmlı çocukların bağımsız bireyler olarak işlev görmelerini ve onların bir bütün olarak hayata katılmalarını sağlamaya yardımcı olabilmektedir (Barrow-More: 2007: 6). Otizmlı bir çocuğa yardım edebilmek için, çok sayıda program ve terapi yöntemi vardır. Bu gelişimsel süreçlerde sorumluluğun büyük kısmı genellikle ebeveynlere düşmektedir. Çocuklara, en iyi neyin işe yarayacağını bulmaktan ebeveynleri sorumludur. Bu terapiler ve programlar tekrarlayan, fiziksel tip terapilerden obeziteyi engellemeye yönelik çeşitli kısıtlayıcı diyetlere kadar değişebilir. Her çocuk yardımcı olabilecek kanıtlanmış bir terapi veya program yoktur. Otizmlı her çocuk, dünyalarını bir sonraki çocuktan farklı şekilde yorumlamaları ve yanıtlamaları bakımından benzersizdir. Bu nedenle her çocuk için hangi tedavinin, hangi eğitimin en iyi şekilde işe yarayacağını bulmak farklı bir yolculuktur (Barrow- More:, 2007: 6).

Bu çalışmada, otizmlı bireylerin ebeveynlerinin yaşadıkları sosyal dışlanma ve sosyal dışlanmaya bir tampon niteliğinde çözüm önerisi olan sosyal içerme konu edinilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yoksulluk, yoksunluk ve dezavantaj kavramlarının uzun bir geçmişı vardır. Hills vd (2002)'e göre, sosyal dışlanma kavramı, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, Alman politik iktisatçı ve dışlamayı, bir grubun kendisini başka bir gruba göre ayrıcalıklı bir konuma getirme çabası olarak gören sosyolog Max Weber'e kadar dayanır. Lenoir (1974)'e göre ise sosyal dışlanma teriminin modern kullanımı, sosyal sigorta sisteminden dışlananları tanımlamak için Fransa'da ortaya çıkmıştır (Lenoir, 1974: 362). Sigorta sisteminden dışlananlar; engelli, yalnız ebeveynler ve sigortasız işsizlerdir. Bu tür

insanlar ya da istisna tutulan gruplar, fırsat eksiklikleri nedeniyle, çok çeşitli sosyal ve ekonomik katılım alanlarından dışlanmışlardır (Saunders vd., 2007: 256). Ardından sosyal dışlanma kavramı, Fransa'da büyük şehirlerin eteklerindeki konut alanlarında artan sosyal sorunlarla birlikte hoşnutsuzluğa maruz kalmış gençleri ve izole bireyleri içerecek şekilde genişletilmiş ve ilerleyen dönemlerde de sosyal dışlanma kavramıyla işsizlik vurgulanmıştır (Paugam, 1993: 86). 1980'lerde sosyal dışlanmaya ilgi Avrupa'ya yayılmıştır; Ayrıcalıklı Grupların Ekonomik ve Sosyal Entegrasyonunu Teşvik Etmek için Avrupa Topluluğu Programının kurulması ile örneklendirildiği gibi resmi politika çerçevelerinde giderek daha fazla benimsenmiştir. Bunu 1990'ların başında, Avrupa Sosyal Dışlanma ile Mücadele Politikaları Gözlemevi izlemiştir. Bu dönemde Avrupa Birliği (AB) içinde, sosyal dışlanmanın ele alınması artık ana akım bir politika çerçevesi haline gelmiştir. Sosyal dışlanmaya 1980'lerde ve 1990'ların başında Birleşik Krallık'ta (İngiltere) dikkat çekti. 1997 yılında Blair Çalışma Hükümeti'nin seçilmesinden ve Sosyal Dışlama Birimi'nin (SEU) kurulmasıyla ön plana çıkmıştır (Hayes vd., 2008: 5).

Sosyal dışlanma bireyin, herhangi bir nedenle toplumun dışında/uzak tutulmasını ifade etmektedir. Sosyal dışlanma, sosyal tecrit, sosyal izolasyon, soyutlanma gibi kavramlarla eş anlamlı olup dinamik bir süreç anlamına gelmektedir. Sosyal dışlanma birey ve grupların işsizlik, yoksulluk, engellilik, etnik farklılık, toplumsal cinsiyet, yaşlılık, suçluluk gibi nedenlerle topluma eşit vatandaşlar olarak katılamamaları durumudur (Seyyar ve Genç, 2010, s. 645-646'den aktaran Gündüz, 2018: 16). Çok boyutlu olan dışlanma kavramı, maddi yoksulluk, sağlık ve eğitim yoksunlukları, coğrafi dezavantaj, fiziksel veya zihinsel engeller gibi çeşitli dezavantajları içerecek şekilde bazen de finansal hizmetlerden veya siyasi katılımdan dışlanmanın farklı yönlerini içermek için kullanılır (Reilly, 2005: 81).

Farklı yerlerdeki farklı tarihler, kültürler, kurumlar ve sosyal yapılar, sosyal dışlanmanın bazı boyutlarını ekonomik, sosyal veya politik açıdan diğerlerinden daha belirgin ve önemli kılar. Örneğin, homojen Avrupa ülkeleri sınıf çatışmalarını vurgulama eğilimindedirler. Buna karşılık, ırksal bölünmeler olarak Amerika Birleşik Devletleri, Güney Afrika, Karayipler ve Brezilya tarihlerinde belirgin bir şekilde sosyal dışlanma görülmektedir. Yerli gruplarla çatışmalar Kanada, Avustralya, Hindistan ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunda olmasa da pek çoğunda dikkat çekicidir. Her ne kadar cinsiyet, yaş, göç ve engellilik hemen hemen tüm ülkelerde sosyal dışlanmanın temelleri olsa da, bu sosyal farklılıkların kapsamı ulusal olarak da değişmektedir. Bu nedenle

ulusal bağlamlar, sosyal dışlanmanın gözlemlenen biçimlerini ve kültürel olarak önemli boyutlarını; ekonomik, sosyal ve politik hayata sosyal katılımı ilgili politika yaklaşımlarını şekillendirmektedir (Silver, 2005: 15). Sosyal içermenin amacı, yoksulluğun ve sosyal dışlanmanın ortadan kaldırılması üzerinde belirleyici bir etki yaratmaktır (Social Protection Committee, 2006: 18). Sosyal içerme, bazı ülkelerde sosyal politika için bir düzenleme ilkesi olarak kabul edilmiş olsa da, bu durum her ülkenin kendi yapısına göre değişmekte ve sosyal içermenin ne ölçüde başarılı olacağı durumu ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir (Hayes vd., 2008: 18).

Sosyal içerme; sosyal dışlanmanın önlenmesi amacıyla ele alınmalıdır. Sosyal dışlanmayla mücadele edebilmek için, tüm kaynakların, hakların ve hizmetlerin erişiminde dışlanmaya yol açan her türlü ayrımcılığın önlenmesi gerekmektedir. Dezavantajlı grupların hem işgücü piyasasına katılımının teşvik edilmesi için hem de yoksulluk ve dışlanmayla mücadele edilerek herkesin toplumda aktif sosyal bir rol içermesi için sosyal içerme politikalarının iyi koordine edilmesi gerekmektedir. Sosyal içerme, tüm hükümet düzeylerinin ve ilgili aktörlerin içerildiği, ekonomik, bütçe, eğitim ve öğretim politikaları ile yapısal fon programları da dahil olmak üzere ilgili kamu politikalarının etkin ve etkili olmalarıyla birlikte sağlanılabilir (Social Protection Committee, 2006: 18).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, otizmlilerin yaşadığı sosyal dışlanmalara bir çözüm önerisi sunma amacıyla oluşturulan ve başlı başına bir sosyal içerme örneği olan İZOT İzmir Otizm Orkestrası ve Korosu katılımcılarının ebeveynlerinin sosyal içerme algılarının araştırılmasıdır.

3.2. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden olgu-bilim kapsamında yürütülmüştür. Bu yöntemde veri toplama tekniklerinden mülakat ve gözlemden yararlanılmıştır. Araştırmanın verileri, araştırmacının hazırladığı bir görüşme formu yardımıyla toplanmıştır. Söz konusu formda, otizimli bireylerin ebeveynlerine bir topluluk içerisinde bulunmanın sosyal ilişkilerden dışlanmaya etkisi, kültürel faaliyetlerden dışlanmaya etkisi, toplumsal faaliyetlerden dışlanmaya etkisi ve yakın çevreden dışlanmaya etkisini anlamaya yönelik sorular sorulmuş, kısaca İZOT'un dışlanma konusuna nasıl bir çözüm olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

3.3. Örneklem

Araştırmanın örneklemini, İzmir Otizm Orkestrası ve Korosu'nda aktif üye olan otizmliler çocukların aileleri oluşturmuş; toplamda 25 otizmliler öğrencinin ailesiyle (anne ya da baba) yapılandırılmış derinlemesine mülakat yapılmıştır. Görüşmeler 16 Mayıs – 1 Haziran 2019 tarihleri arasında yapılmış ve 20 ile 30 dakika arası sürmüştür.

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri yapılandırılmış görüşme formu sayesinde toplanmıştır. Araştırmada kullanılan görüşme soruları şu şekildedir.

1. Yaşınız? Cinsiyetiniz? Medeni Durumunuz? Eğitim durumunuz? Mesleğiniz?
2. Çocuğunuzun otizmliler olduğunu öğrendiğinizde hayatınızda neler değişti?
3. İZOT'la tanışmadan önce otizmden dolayı hiç dışlanmışlık hissettiniz mi?
4. Otizmden dolayı kendinizi çok yalnız hissettiğiniz dönemler oldu mu? Yalnız hissetmenize sebep olan kişiler kimlerdi? Ne tür olaylar yaşadınız?
5. İZOT'un sosyal ilişkileriniz konusunda size sağladığı faydalar nelerdir?
6. İZOT'la birlikte yapmış olduğunuz ulusal ve uluslararası seyahatlerin size kazandırdıklarından bahsedebilir misiniz?
7. İZOT bünyesinde bir topluluğun parçası olmak size neler hissettiriyor? İZOT'la ilgili sizin için özel olan bir anınızı paylaşabilir misiniz?
8. Sizce İZOT'la hiç tanışmamız olsaydınız hayatınız nasıl olurdu?

3.5. Verilerin Analizi

Veri analizi için içerik analizinden yararlanılmıştır. Görüşmeler kayıt altına alınmış ve kaydedilen veriler tekrar dinlenilerek toplanmıştır. Toplanan ham veriler kodlama yapılarak, temalar ve kategoriler belirlenmiştir. Veriler bu kategori ve temalar altında sınıflandırılarak okuyucu için anlamlı bir hale getirilmiştir. Oluşturulan temalar, 2 alt kategoride toplanmıştır. Sosyal dışlanmışlık kategorisi; sosyal ilişkiler, kültürel faaliyetler, yakın çevre, toplumsal faaliyetlerden dışlanma temaları altında toplanmıştır. Sosyal içerme kategorisi ise sırasıyla umutlu olma, bilinçlendirme sorumluluğu, aidiyet duygusu, aile olma temaları altında toplanmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Korodaki Otizmlili Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

İzmir Otizm Orkestrası ve Korosu'na katılan otizmlilerin yaşları 16 ile 36 arasında değişmektedir. Yaş ortalamaları 21,75 olan engelli bireylerin çoğunluğunu erkekler (%70) oluşturmaktadır.

4.2. Otizmlilerin Otizm Durumuna Göre Bulgular

Koroda katılımcıların, 34'ü otizm, 5'i asperger ve 1'i hem görme engelli hem otizmlidir.

4.3. Otizmlilerin Ailelerinin Sosyo-Demografik İlişkilerine Yönelik Bulgular

Araştırma görüşmeleri, İzmir Otizm Orkestrası ve Korosu'na katılan otizmlili öğrencilerin aileleriyle sağlanılmıştır. Görüşmeler, her aileden tek ebeveynle yapılmış olup, çocuğu koro çalışmalarına getiren ebeveynle görüşülmeye dikkat edilmiştir. Örneklemede ki ebeveynlerin yaşları 37 ile 61 arasında değişmektedir. Yaş ortalamaları 49 olan ebeveynlerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmakta olup, 22'si kadın (%88), 3'ü erkek (%12)'si erkektir. Katılımcıların eğitim durumları, ilkokul (%20), ortaokul (%15), lise (%27), ön lisans (%10), lisans (%12) ve yüksek lisans (%8) düzeyindedir. Okur-yazar olmayanlar ise; %8'lik bir dilimi kapsamaktadır.

4.4. Tematik Analize Dair Bulgular

4.4.1. Sosyal Dışlanma Kategorisi

Sosyal dışlanma kategorisine ait temalar ve sıklıkla tekrarlanan ifadelerden oluşturulan kodlara dair tablolar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Otizmlili Ebeveynler İçin Sosyal Dışlanma Kategorisine Ait Temalar ve Kodlar

Kategori	Tema	Kod
	Sosyal İlişkilerden Dışlanma	Kalıplarda Yaşama
		Soyutlanma
		Misafir Kabul Edilmeme

Sosyal Dışlanmışlık		Tepkiler
	Kültürel Faaliyetlerden Dışlanma	Sessizlik Bozucu Görülme
		Odak Dağıtıcı Görülme
		Korkutucu Görülme
		Önyargılar
	Yakın Çevreden Dışlanma	Eş Desteği Görememe
		Anne/Baba/Kardeş Desteği Görememe
		Arkadaş Desteği Görememe
		Boşanmalar
	Toplumsal Faaliyetlerden Dışlanma	İstihdama Katılamama
		Çevre Tarafından Anlaşılmama
		Farklılığın Sürekli Olarak Hissettirilmesi
		Uzaklaştırılma

4.4.1.1. Otizmliler Ailelerin Sosyal İlişkilerden Dışlanma Teması İçeriği

K1: Otizmliler ailesi olarak çocuğun kalıplarında yaşama zorunluluğundayız. Bu da bizi zaman içerisinde dost, arkadaş ilişkilerinde soyutladı ve sadece birey ve eğitimcileri ile baş başa kaldık. Çocuk büyüyüp bu zor süreçteki yükümüz biraz olsun rahatlarlarken birlikte girebileceğimiz sosyal ortamlara ihtiyaç duymaya başladık.

K4: Maalesef otizm bütün ilişkilerimizi zamanla değiştirdi. İZOT'la tanışmadan önce bir yere gidemiyorduk, seyahatlere

çıkamıyorduk. Çünkü benim kızım evin dışında hiçbir ortamda bulunmak istemiyordu. Bulununca ise ağlama ve bağırma tepkileri vardı. İnsanlarda böyle olunca bizi misafir etmeyi istemiyorlar. Zaten bende başkalarına rahatsızlık vermektan kaçındığım için gitmiyorum.

K12: Bizim çocuklarımızda, bizde doğum günlerine çağırılmayan insanlarız.

K22: Öfke nöbetleri yüzünden komşularımız bile bize öcü muamelesi yapıyordu eskiden. Şuan öfke nöbetlerimiz azaldığı için bu durumu eskisi kadar yaşamıyoruz.

4.4.1.2. Otizmlil Ailelerin Kültürel Faaliyetlerden Dışlanma Teması İçeriği

K4: Tiyatroya, sinemaya, konsere gitmenizi bile etkiliyor otizm. Gidemiyoruz çünkü benim çocuğum belli bir süre aynı yerde duramıyor, kalkıyor, yürüyor, koşturuyor, bağırıyor. Durum böyle olunca da başka insanlar rahatsız oluyor. Zor durumda kalıyorum.

K13: Değil sinemaya, avm'ye gidiyoruz oğlum bağırıyor, kendi kendine vurmaya başlıyor ve başka insanlar korkuyorlar, rahatsız oluyorlar, sürekli bir bakış altındayız biz.

K12: Sinemayı denedik birlikte bir kez ailecek ve babası bir daha gitmeme kararı aldı. Çünkü filmin sıkıcı bir sahnesiyse bağırmaya başlıyor. Bazı insanlar korkuyor, bazıısı odağı bozuldu diye sinirleniyor.

4.4.1.3. Sosyal Dışlanmanın_Yakın Çevreden Dışlanma Teması İçeriği

K1: Biz direk boşandık.

K8: Çocuğumun otizmlil olduğunu öğrendiğimde sürecin bu kadar zor olacağını tahmin etmemiştim. Otizmlil bir çocuğun olduğunu öğrendikten sonra yaşayacak olacaklarının başındaki şey, süreci en başta kendine kabul ettirmeye çalışıyorsun. Daha sonra ailene, arkadaşlarına. Maalesef, hiçbir zaman tam anlamıyla çevremden destek göremedim.

K10: Otizmlil çocuğu olan ailelerde boşanma çok fazla ve maalesef biz de çocuğumun otizmlil olduğunu öğrendikten sonra babasının isteğiyle ayrıldık. Bütün sorumluluklar bana kaldı. Otizmlil bir çocukla tek ebeveynin ilgilenmesi ise çok yorucu.

K13: Eskiden arkadaşlarımla sık sık dışarı çıkardım, eğlenmek için planlar yapardık. Fakat otizmin hayatımıza girmesiyle bu planlara çocuksuz dâhil edilmek istendim. Sen gel ama yalnız dedi arkadaşlarımla.

Çünkü gürültülü bir ortamda bizim çocuklarımız bağırma nöbetleri yaşayabiliyorlar ve insanlar da buna çok anlayışsız olabiliyorlar maalesef.

4.1.1.4. Sosyal Dışlanmanın Toplumsal Faaliyetlerden Dışlanma Teması İçeriği

K6: Etkinlik olur çağırılmazsınız, gün olur çağırılmazsınız, isteme olur çağırılmazsınız.

K8: Tabii erken emekli oluşum oğlumla daha fazla ilgilenmek için.

K11: Otizmlı bir birey annesiyseniz, sizi en iyi otizmlı bireylerin anneleri anlıyorlar.

K15: Zaten otizmin en büyük savaşı, topluma çocuğu kabul ettirmek. İnsanlar bize farklı olduğumuzu hissettirmekten zevk alıyorlar. Bu da bizi üzüyor.

K23: Ben çocuğumun otizmlı olduğunu öğrenince işimden ayrılmak zorunda kaldım.

4.1.2. Sosyal İçerme Kategorisine Ait Temalar

Sosyal içerme kategorisine ait temalar ve sıklıkla tekrarlanan ifadelerden oluşturulan kodlara dair tablolar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Otizmlı Ebeveynler İçin Sosyal İçerme Kategorisine Ait Temalar ve Kodlar

Kategori	Tema	Kod
Sosyal İçerme	Umutlu Olma	Başarılar
		Bilgi Alışverişi
		Özel Hissetme
		Yurt içi ve yurt dışı etkinlikler
	Bilinçlendirme	Gönüllülük
		Farkındalık

	Sorumluluğu	Etki Bırakma
		Benimsenilme
	Aidiyet Duygusu	Eş Desteği Görememe
		Anne/Baba/Kardeş Desteği Görememe
		Arkadaş Desteği Görememe
		Boşanmalar
	Aile Olma	Kader Yoldaşlığı
		Anlaşılma
		Arkadaşlık
		Zor günlerde yalnız olmama

4.1.2.1. Sosyal İçermenin Umutlu Olma Teması İçeriği

K1: Onunla aynı durumda olan aynı duyguya sahip arkadaşlarının başarılarını görmek benimde oğlumla ilgili gelecek hakkındaki kaygımın, endişemin yersiz olduğunu, çalışma ve sabırla her şeyi yenebileceğimizi öğretti bana İZOT.

K4: Çevremizin genişlemesi ve her kesimden farklı insanları tanımak önem kazanıyor. Sorunlarımızı çözüme çabuk ulaştırabiliyoruz bilgi alışverişı hayatımızı kolaylaştırıyor. Farklı kültürler ve insanlar tanımak, sıradanlık ve monotonluktan insanı kurtarıyor insanın bakış açısı değişıyor ve bunlar olurken yeni dostluklar kazanıyoruz.

K8: İZOT'la birlikte yurt dışı deneyimlerimiz inanılmaz güzeldi, otizm tanılı bir bireyle kendi başımıza çıkacağımız turlarda sorun yaşar mıyız diye cesaret edip gitmemiz biraz güçtü ama hepsi otizm tanılı bir grupla yola çıkmak, veli olarak bizi cesaretlendirdi. Birbirini anlayan aynı kaderi paylaşan kişilerle yola çıkmak güven verici oldu. Hocalarımızın ilgi ve alakası sevgisi, çocuklarımıza pozitif olarak yansıyor ve rahat yolculuk yapıyoruz. O güzel uzun yollarda güle oynaya şarkılar

söyleyerek, çok güzel zaman geçiriyoruz. İZOT sayesinde farklı ülkeler gördük eşimle hayal edip gidemediğimiz birçok ülkeye gittik, bizim hayatımıza unutulmaz anlar kattı İZOT. Ailelerin bir arada olması, hem de yabancı bir ülkede olmak bize inanılmaz iyi geliyor. Hepimizin psikolojisine çok iyi geliyor. Bizler İZOT’la birlikte yaşadığımızı anladık. Bizlerde başkaları gibi yurtdışına gidebilirmişiz dedik, İZOT sayesinde deneyimleyebildik. Yurtdışında da tanıdığımız kişilerle sosyal medyada görüşüyoruz

K15: İZOT’la birlikte yapmış olduğumuz seyahatlerden en büyük kazanım, bence bu özel çocuklara fırsat yaratılırsa yapabileceklerinin çok daha güzel şeyler olacağıdır.

K19: Ulusal ve uluslararası seyahatler bizim için harika. Seyahat etmek en büyük ruh sağlığı destekçisidir. Farklı ortamlarda birlikte olmak görsel, ruhsal yönden zenginlik sağlamıştır. Japonların uzun yaşam sırrı olarak ifade ettikleri tam da bizim bu çalışmamızdır. Aynı gaye etrafında birleşmek, bir araya gelmek suretiyle örnek olacak ve idealini gerçekleştirilmeye yönelik çaba sarfıyla canımıza can katıyoruz aslında.

K21: Çocukken tanıdığım otizmlilerden şimdi üniversiteye başlayanlar var ve bu muhteşem bir olay.

4.1.1.2. Sosyal İçermenin Bilinçlendirme Sorumluluğu Teması İçeriği

K1: Gönüllülerimiz oluyor. İstenmeyen olmaktan çıktık biz.

K2: Gitmiş olduğumuz her bir konserde, yeni yeni öğretmenler bir sürü genç ve çocuklarla güzel diyaloglarımız oluyor. Onlar bizden otizmi öğrenme çabasında biz ise bilinçlenmeleri farkında olmaları adına bildiklerimizi anlatma çabasında oluyoruz.

K16: Çocukların başarısını gördükçe insanlar bizi benimsiyorlar. Koroyla birlikte “Mucize Doktor” dizisinin gerçek olduğunu görüyorlar.

K17: İZOT’un sosyal ilişkiler konusunda bize özellikle bana sağladığı en büyük yarar, oğlum gibi otistik bir çocuğa sahip aileler ve çocuklarımızla bir araya gelip; özellikle çocuklarımızın mutluluğu ve toplum içinde benimsenmesi için yapılan çalışmalardır.

4.1.1.3. Sosyal İçermenin Bir Sosyal Toplulukta Aidiyet Duygusu Teması İçeriği

K1: İZOT bu anlamda bizi ve çocuklarımızı anlayan, kendimizi iyi hissettiğimiz bir sosyal ortam içerisindedir.

K2: İZOT ile birlikte bilgi alışverişı hayatımızı kolaylaştırıyor, sorunlarımızı çözüme çabuk ulaştırabiliyoruz.

K5: Çok güzel sıcak dostluklar kuruyoruz ve sosyal medya aracılığı ile iletişimimizi koparmıyoruz, İZOT sayesinde büyük bir çevre edindik ve edinmeye devam ediyoruz.

K16: İZOT sayesinde büyük bir çevre edindik, edinmeye devam ediyoruz. Yurt içi ve yurt dışında İZOT sayesinde, geçirmiş olduğum 4 yıl boyunca çok mutlu huzurlu günlerimiz oldu ve olmaya devam edecek, çünkü çocuklarımız bir arada olmaktan ve müzikten çok hoşnut ders günümüzü ipe çekiyorlar. Sıcak bir ortamda tüm streslerini atıyor ve rahatlıyorlar. Onlar mutlu, biz mutlu. Onlar sosyal ortamda biz onlardan da daha sosyal ortamayız.

4.1.1.4. Sosyal İçermenin Aile Olma Teması İçeriği

K9: Birçok yeni arkadaş edindim, aynı kaderi paylaşan herkesin ayrı hayat öyküsüne şahit oldum. Hepimiz ayrı yaşam hikâyeleri var ve biz aynı çatı altında toplandık. İZOT bizi büyük bir aile yaptı.

K11: Onunla aynı durumda olan başka çocuklar da var. Hem de o çocuklar da çocuğumun arkadaşları. Anneleri de benim arkadaşım. Biz aileyiz.

K15: Hep birlikte arkadaşlarıyla geziye katılmaları aile kardeşlik duygusunun pekişmesine yardımcı oluyor.

K24: Bizi kaderlerimiz buluşturdu ve biz aile olduk. En son otizmlil çocuklarımızdan biri vefat etti. Çok kalabalık bir cenazeyle uğurladık. O gün yine anladım aile olduğumuzu.

Yukarıda verilen bulgulara ait İZOT'tan önce hissedilen sosyal dışlanma ve İZOT'u hayatlarına dâhil ettikleri dönemden sonrası için oluşturulan sosyal içerme kategorilerine ait oluşturulan alt temalar Tablo 3'de karşılıklı olarak toplanmıştır.

Tablo 3: Otizmlî Bireylerin Ailelerinin Yaşadıkları Dışlanmaya Dair Temalara Karşılık Önerilen Sosyal İçerme Temaları

OTİZMLİ BİREYLERİN AİLELERİNİN YAŞADIKLARI DIŞLANMAYA DAİR TEMALAR		İZOT'U HAYATLARINA DÂHİL ETTİKTEN SONRAKİ YAŞAMLARINA DAİR SOSYAL İÇERME TEMALARI
Otizmlî Ailelerin Sosyal İlişkilerden Dışlanma Hissetmeleri	→	Bir Sosyal Topulukta Aidiyet Duygusu
Kültürel Faaliyetlerden Dışlanma	→	Umutlu Olma
Toplumsal Faaliyetlerden Dışlanma	→	Bilinçlendirme
Yakın Çevreden Dışlanma	→	Aile Olma

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Sosyal içerme ve dışlanmanın kurucu özelliklerinden biri toplumdaki gruplaşmalardır. Söz konusu gruplar; ırksal, biyolojik veya ulusal gibi doğal bir özellekle veya ahlaki, davranışsal tanımlamalar açısından tanımlanabilir. Bazen kimlik politikaları veya tanıma mücadelesi olarak tanımlanan bu gruplar arası dinamikler sorunu, sosyal

içerme ve dışlanmanın temel bir boyutudur. Gruba dahillik, bireysel değer yönelimleriyle de açıkça ilişkilidir. Bununla birlikte, toplumsal hareketler tarihinden itibaren bir gruba dahil olmanın bireysel özerklik ve sosyal değişimin artmasının aracı olduğu açıktır (Reilly, 2005: 89). Genel farklılıklarına rağmen bireyler, içselleştirdikleri değerler ve dolayısıyla da benlik saygıları itibarıyla sosyal içerme uygulamalarının onlara ne kattığı konusunda, bireysel kazanımlar açısından da farklılık göstereceklerdir (Pyszczynski vd., 2004: 437).

Bu çalışmanın örneklemindeki ailelerin otizmlı çocuklarının %70'nin erkek olması Baron-Cohen vd. tarafından 2005 yılında yapılan bir araştırmanın sonucuyla örtüşmüştür. İlgili çalışmada, otizm spektrum tanısı alan çocukların tamamı (n=41) , bir çocuk hariç, erkektir. Literatürde, erkekler arasında otizm spektrum koşullarının daha yüksek bir oranının bulunduğu ve sosyal gelişiminde farklılıklar olduğu belgelenmiştir (Baron-Cohen, 2005: 503).

Dilk ve Bond (1996), yapmış oldukları bir çalışmada ciddi zihinsel hastalığı olan bireyler için eğitim becerilerinin etkinliğini, sonuç ölçümlerinin seçimi ve hizmet ayarları gibi faktörlerin etkisini incelemiştir. Araştırmacılar eğitim becerilerinin, beceri kazanımını artırma ve psikiyatrik semptomları azaltmada orta derecede etkili olduğu bulunmuştur (Dilk ve Bond, 1996: 1337). Yine öğrenme üzerine Barrow-More (2007) tarafından yapılan, başka bir çalışmada ise, öğrenciler için müzik kullanıldığında belirgin bir iyileşme olduğu, fakat geleneksel öğretim yöntemleri kullanıldıktan sonra daha fazla iyileşme görülmediği bulunmuştur (Barrow- More, 2007: 6).

Genel bulgulardan sonra, araştırmanın konusunu oluşturan esas bulgulara gelecek olursak;

Bir topluluğa dâhil olmak; bireylerin sosyal ilişkilerinden dışlanmasını azaltarak aidiyet duygusunu artırmaktır. Bu bulguya istinaden, insanların samimi, tutarlı ve anlamlı ilişkiler kurma ve geliştirme konusunda doğal bir eğilimi vardır. Bu hipotezi destekleyen 2006 Kanada nüfus sayımı, nüfusun % 90'ının (yani 26 milyondan fazla bireyin) en az iki kişilik bir evde yaşadığını göstermiştir (Statistics Canada, 2006: 1). Ait olma ihtiyacına bir de otizmlı bireyler açısından bakıldığında, Burcu (2002) tarafından, yapılan bir çalışmada engelli öğrencilerden birinin sosyalleşme adına "Aktivitelerde, "Özürlüler de katılabilir." demiyorlar bu da benim kendime olan güvenimi azaltıyor, soramıyorum, onlardan davet olmalı" söylemi araştırma bulgumuzla örtüşmektedir. Yapılan görüşmelerin sonucunda bir topluluğa dâhil olmak; bireylerin sosyal ilişkilerinden dışlanmasını azaltarak, aidiyet

duygusunu artırmaktadır, bulgumuzla anlamlı şekilde örtüşmektedir. Otizmli olduğu için dışlanma hisseden bir bireyin bir topluluğa dâhil olmasıyla, sosyalleşme ihtiyacı büyük oranda karşılanmaktadır (Burcu, 2002: 19).

Engelli çocuğu olan bireylerin geleceğe dair yaşadığı umutsuzluk bir çok araştırmaya konu olmuştur (Akgün ve Çiftçi, 2010: 136; Davut vd., 2017: 24). Bireyler kendileriyle aynı durumda olan başka bireylerle bir arada kültürel faaliyetlere (yurt dışı seyahatleri, farklı kültürden insanlarla tanışma, paylaşımda bulunma) katıldıklarında geleceğe dair olumlu beklentilerinin arttırdığını ifade etmişlerdir. Olumlu beklentiler, umutluluk teması altında toplanmıştır. Bireylerin geleceğe dair yaşadığı umutsuzluk, seyahatler, konserler gibi kültürler faaliyetlerle birlikte hem kültürel faaliyetlerden dışlanma sorununu çözmüş, hem de ailelerin başarıya dair umutluluk haline geçmesine yardımcı olmuştur. Koroda bu çalışmanın hazırlandığı tarih itibarıyla, üniversiteyi bitirmiş bir, üniversitede okuyan beş tane öğrencinin olması otizmli bireylerin aileleri için bir umut örneğidir. Ayrıca yurt içi ve yurt dışı yarışmalarda çocukların başarılı olduklarını gören aileler, kendi çocuklarında iyi bir eğitim sonucu başarılı olabileceğini düşünüp daha olumlu bir eğitime eğilim içerisindedirler.

Toplumsal faaliyetlerden dışlanmada ise otizmli bireylerin konserler sayesinde otizmle ilgili farkındalık çalışmaları içerisinde olduğunu ve başka insanları bilinçlendirme faaliyetleri gerçekleştirmenin kendilerini memnun ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu bulguyla ilgili olarak, Telliöğlü (2019) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, bireyler engelli bireylere nasıl davranacağı hakkında yeterli bilgi sahibi değildir (Telliöğlü, 2019: 818). Bireylerin, engelli bireylere nasıl davranacağı hakkında yalnızca içsel dürtüler yeterli değildir, mutlaka farkındalık oluşturmak adına eğitim gereklidir. İZOT'un gerçekleştirdiği ve topluma farkındalık kazandırma çalışmaları ve ebeveynlerin görüşmeler sırasındaki söylemleri, sosyal dışlanmaya bir çözüm önerisi olarak ve sosyal içermeye bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin kendilerini otizm yüzünden toplumdan dışlanmış hissetmeleri, toplumdaki diğer insanları otizm hakkında bilinçlendirme faaliyetlerini misyon edinmiş bir topluluğun içerisinde olmakla birlikte dışlanmışlık, toplumu bilinçlendirme hizmetine dönüşmüştür. Özellikle son dönemde otizmle ilgili yaşanan ruh incitici durumlarla birlikte, otizmle ilgili bilinçlendirme faaliyetleri artmıştır. Kendi gözlemlerime dayanarak, bu bilinçlendirme hizmetini, hem otizmli bireyler arkadaşlarıyla birlikte konser vererek, hem de ebeveynlerinin konserden önce ya da sonrasında

otizmin ne olduğu, özel eğitimin önemi gibi konularda konuşma yaparak sağladıklarını söyleyebilirim.

Özellikle boşanmalar, çocuktan sorumlu ebeveynin birden tek ebeveyne düşmesi durumu otizimli ailelerde sıklıkla karşılaşılan bir örneklem görülmüştür. Bazı ebeveynler annesinden, babasından beklediği ilgiyi, desteği bulamadığını belirtmiştir. Bu sonuç ise, birbirleriyle hemen hemen aynı hayatı yaşayan, çocuklarının eğitimini üstlenmek için sürekli kendi hayatlarından, kendi zamanlarından fedakarlık etmek durumunda olan ebeveynler, İZOT topluluğuyla birlikte her biri ayrı bir bireyken birleşip aile olmuşlardır. Bu bulgu sonucunda ise, yakın çevresinden dışlanan bireyler, İZOT’la tanıştıktan sonra kendi sosyal çevrelerinde bir aile kurarak sosyal içerme örneği göstermişlerdir. Scarf (2001), yapmış olduğu araştırmada engelli yakınlarının “Bu muhitte kimseye güvenilmez” veya “yardıma ihtiyacın olduğunda burada kimse yardım etmez” gibi cümleleri savduklarına ve kendilerini sosyal dışlanma içerisinde kendilerinin de gördüklerine dikkat çekmiştir (Scarf, 2001: 19). Aslında, bireylerin yalnız kaldıkça daha fazla yalnız kalacağını düşünmesi beklenen bir sonuçtur. İZOT ebeveynlerin yalnız kalma problemini çözen bir örnektir. Çünkü, İZOT otizimli birçok katılımcıyı bünyesinde barındırdığından katılımcıların yardıma ihtiyaçları olması halinde diğer otizimli çocuğu olan ailelerin kendilerine yardım ettiğini, aralarında bilgi alışverişı olduğunu bildirmişlerdir. Bu durumda sosyal içerme altında aile olma temamızla örtüşmektedir.

Engellilerin yaşadığı zorlukların üstesinden gelmek, çevresel ve sosyal engelleri kaldırmak için çeşitli müdahaleler gerektirmektedir. Engelli insanların dışlanma riski, sosyal politikalarla diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de engellenmeye çalışılmıştır. Engelli bireyler için özellikle çocuk merkezleri, evde eğitim ve özel eğitim veren kurumlarda sağlanan imkânların tüm okullarda yaygınlaştırılması konularında daha fazla incelemeye ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Özellikle okul tatil dönemlerinde açılacak olan tatil kulüplerinin, aile ve çocuğa sunulacak tatil olanaklarının sosyal politika uygulamalarına eklenmesi sosyal içerme açısından önemlidir (Şimşek, 2017: 6).

Bu çalışmada otizmlilerin yaşadığı sosyal dışlanmalara bir müdahale maksadıyla başlı başına sosyal içerme örneği olan İZOT’la çözüm önerileri sunma amaçlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, otizimli çocuğu olan ailelerin hissettikleri dışlanmalar ve bir müzik topluluğuna dâhil olunması durumunda ortaya çıkan sonuçlar iki grupta 4’er farklı tema altında toplanmıştır. Yapılan görüşmelerin sonucunda bir topluluğa

dâhil olmak; bireylerin sosyal ilişkilerinden dışlanmasını azaltarak aidiyet duygusunu artırmaktadır. Kültürel faaliyetlere katılımdan dışlanan bireylerde yurt dışı seyahatleriyle birlikte geleceğe dair olumlu beklentilerini arttırmıştır. Olumlu beklentiler umutluluk teması altında toplanmıştır. Toplumsal faaliyetlerden dışlanmada ise otizmli bireylerin konserler sayesinde otizmle ilgili farkındalık çalışmaları içerisinde olduğunu ve başka insanları bilinçlendirme faaliyetleri gerçekleştirmenin kendilerini memnun ettiklerini ifade etmişlerdir. Otizmden dolayı yakın çevrelerinde yaşadıkları dışlanmanın ise İZOT'ta olarak hissettiklerinin aile olma kavramıyla örtüştüğünü göstermektedir.

Bu araştırmanın genel sonucu, bir topluluğun parçası olmak, otizmli ailelerin sosyal dışlanmalarını azaltmaktadır. Bu sonuca istinaden de sadece otizmli bireylerin değil, sosyal içerme örnekleriyle ebeveynlerinde toplum içerisinde tutulması önemlidir. İZOT, yalnızca otizmli bireyler için değil, ebeveynleri de sosyal yaşamın içerisine dahil ederek, hem ailelere otizm hakkında bir bilinçlendirme sorumluluğu getirmiştir, hem de sosyal politikanın toplumda refaha ve barışa hizmet etmesinin doyurucu bir örneğidir. Bu noktada, İZOT gibi sosyal içerme örnekleri daha da arttırılmalıdır. Başka engel grupları üzerinde de bu şekilde, çocukların performans gösterebileceği müzik ve sanat odaklı çalışmalar yapılmalıdır. İZOT, İzmir'de faaliyet gösteren bir topluluktur. Başka illerde de bu şekilde otizmli ya da farklı engel grupları için koroların kurulması, hem çocukların hem de ebeveynlerin sosyal içermesi açısından öneridir.

Bu çalışmanın odak noktası bir topluluk üyesi olmanın, dezavantajlı bir grup olan otizmli bireylerin ebeveynlerine neler hissettirdiğini ortaya koymaktır. Çalışmada, müziğin otizmli bireylere etkisi incelenmemiştir. Fakat ebeveynlerin otizmli bireyler hakkında müziğin dil açısından, sosyallik açısından, odaklanma açısından vd. iyileştirici etkiler gibi söylemlere sık sık yer verilmesi dikkat çekici bir sonuçtur. Bu sonuç; gelecekteki araştırmalar için yön gösterici olabilir.

KAYNAKÇA

- Akgün, R., & Çifçi, E. G. (2010). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerde Güçlendirme Yaklaşımı Ve Sosyal Destek Sistemi. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, (1), 23-36.
- Baron-Cohen, S., Scott, F. J., Allison, C., Williams, J., Bolton, P., Matthews, F. E., & Brayne, C. (2009). Prevalence Of Autism-Spectrum Conditions: Uk School-Based Population Study. *The British Journal Of Psychiatry*, 194(6), 500-509.

- Barrow-Moore, J. (2007). *The Effects Of Music Therapy On The Social Behavior Of Children With Autism* (Doctoral Dissertation, California State University San Marcos).
- Bm (2008). Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme.
- Bıçak, Nilgün. Otizimli Çocukların Annelerinin Yaşadıklarının Belirlenmesi.Yüksek Lisans Tezi; Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Burcu, E. (2002). Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe-Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1).
- Davut, A., Gülçin, K., & Güneş, G. (2017), Özel Gereksinimli Bireyler Hakkındaki Görüşlere İlişkin Metafor Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 935-944.
- Dilk, M. N., & Bond, G. R. (1996). Meta-Analytic Evaluation Of Skills Training Research For Individuals With Severe Mental İllness. *Journal Of Consulting And Clinical Psychology*, 64(6), 1337.
- Hayes, A., Gray, M., & Edwards, B. (2008). *Social İncusion: Origins, Concepts And Key Themes*. Canberra: Social İncusion Unit, Department Of The Prime Minister And Cabinet.
- Leff, J., & Warner, R. (2006). *Social İncusion Of People With Mental İllness*. Cambridge University Press.
- Genç, Y., & Çat, G. (2013). Engellilerin İstihdamı Ve Sosyal İçerme İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 363-393.
- Gündüz-Ustabaşı, D. (2018). Farklı Sosyokültürel Değerlere Sahip Birey Ve Gruplara Yönelik Sosyal İçerme Politikaları: Konya Tatlıcak Mahallesi Örneği, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, *Yayımlanmış Doktora Tezi*, 20.
- O'reilly, D. (2005). Social İncusion: A Philosophical Anthropology. *Politics*, 25(2), 80-88.
- Özgökçeler, S., & Bıçkı, D. (2012). Özürlülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa Ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar, Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu.
- Özbeý, Çetin. Otizm Ve Otistik Çocukların Eğitimi. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005.

- Scharf, T. (2001) "Social Exclusion", *Keele Press*, London, P.303- 315.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., & Schimel, J. (2004). Why do people need self-esteem? A theoretical and empirical review. *Psychological bulletin*, 130(3), 435
- Social Protection Committee. (2006). Portfolio Of Overarching Indicators And Streamlined Social Inclusion, Pensions And Health Portfolios.
- Silver, H. (2015). The Contexts Of Social Inclusion. *Available At Ssrn 2641272*.
- Şimşek, İ. (2014), Engelli Çocuklara Ve Ailelerine Sağlanan Sosyal Hizmetler; İngiltere Örneği, *Kocaeli Üniversitesi Dezavantajlı Gruplar Eğitim Ve İstihdam Sempozyumu Bildiri Kitabı*.
- Statistics Canada. (2006). Taille des ménages, par province et territoire, Recensement de 2006 [Familial structures, by provinces and territories, 2006 census].
- Telliöğlu, S. (2019), Türkiye’de Engellilere Yönelik Sosyal Hizmetlerin Ve Politikaların Tarihçesi, *The Journal Of Academic Social Science*, 7, 88, 818.

İnternet Kaynakları/Web Sources

<http://www.tohumotizm.org.tr/otizm-nedir>, Erişim Tarihi: 21.01.2018.

İnternet Kaynakları/Web Sources

<http://www.tohumotizm.org.tr/otizm-nedir>, Erişim Tarihi: 21.01.2018.

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.html> Erişim Tarihi: 25.07.2019

<https://www.who.int/topics/disabilities/en/> Erişim Tarihi: 25.07.2019

<https://www.tohumotizm.org.tr/> Erişim Tarihi: 24.05.2020

<http://www.muzikveotizm.com/> Erişim Tarihi: 30.05.2020

<https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2006/ref/preview-avantgout/index-fra.cfm> Erişim Tarihi: 01.06.2020

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/3136> (Erişim Tarihi: 01.06.2020)